

Orkesta kyrka

© Stockholms stift
Stockholm 2008
www.svenskakyrkan.se/stockholmsstift
info.stockholmsstift@svenskakyrkan.se

Orkesta kyrka

Vallentuna församling, Roslags kontrakt, Stockholms stift

Vallentuna Orkesta by 9:1, Orkesta socken, Vallentuna kommun, Stockholms län, Uppland

Orkesta kyrka är uppförd i slutet av 1100-talet och har en för **romansk** tid karaktäristisk planform med **långhus** med smalare **absidförsett kor**. Den **romanska** kyrkans **långhus** förlängdes och valvslogs samt **vapenhus** och **sakristia** byggdes till under senmedeltid, vilket var vanliga tillägg vid denna tid. Vid samma tillfälle försågs kyrkan med kalkmålningar, vilka delvis finns bevarade.

Orkesta kyrka är skyddad enligt 4 kapitlet lagen om kulturminnen. Kyrkan ligger inom område av riksintresse för kulturmiljövården.

HISTORIK

Av runristningar i Markim/Orkesta framgår att flera av traktens bönder antagit den kristna läran i slutet av 1000-talet. Ett århundrade efter runristningarnas vittnesbörd stod Markims och Orkestas kyrkor på plats i bygden. Orkesta sockenkyrka är byggd på mark som tillhört byn Orkesta, från vilken kyrkan och socknen fått sitt namn. Om Orkesta kyrka är byggd av stormän eller bönder är okänt. Såväl Orkesta som Markims kyrka är uppförda som den första generationens **romanska** landskyrkor i sten. Orkesta kyrka anses dock något äldre.

Första gången kyrkan omnämns i en bevarad urkund är när ”Orcuste” 1303 visiterades av ärkebiskop Nils Alleson. För Orkesta (Orkasta 1331) har föreslagits att förleden är mansnamnet Orokia, känt från flera runstenar, bland annat i grannsocknen Frösunda.

Orkesta församling tillhörde ärkestiftet fram till 1952, då den övergick till Stockholms stift, Roslags kontrakt och Vallentuna pastorat. Efter en församlingssammanslagning 2006 tillhör Orkesta Vallentuna församling.

BESKRIVNING

Omgivningen

Miljön kring Orkesta kyrka karaktäriseras av ett utpräglat slättområde omgivet av skogar. Bebyggelsen i Orkesta utgörs av ensamgårdar och små byar med i huvudsak bevarad karaktär från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Bebyggelsen grupperar sig på **impedimenten** i det öppna slättområdet och på de kringliggande skogssluttningarna. Vägarna i området har en ålderdomlig karaktär med i huvudsak samma sträckning som under 1600- och 1700-talen.

Markim-Orkesta är de fornlämningsrikaste trakterna i länet. Flera runstenar bär vittne om att trakten tidigt var bebyggd. De äldsta lämningarna efter bosättning i området finns i Orkesta. Lindholmens gård, där Gustav Vasa föddes, ligger sedan senmedeltid i Orkesta socken. Gården ägde så gott som alla gårdar i socknens södra del.

Kyrkomiljön

Orkesta kyrka och kyrkogård omgärdas av en kallmurad gråstensmur. Väster om kyrkan växer

träd bevarade från en trädkrans. Ingången till kyrkogården i söder är försedd med en **stiglucka** från 1790-talet, murad av tegel och vitputsad. **Stigluckan** har ett **tunnvalv** samt **stickbågiga** nischer i murarnas insidor. Taket är lagt med **cortenstål** i likhet med kyrkan.

Kyrkogårdens gravkvarter utgörs av gräsade ytor skiljda av grusade gångar. Enstaka äldre gravvårdar är bevarade, några med järnhägnad eller stenram. Gravvårdarna härrör framförallt från tiden efter sekelskiftet 1900 och därefter. Norr om kyrkan finns inga gravvårdar uppställda. Två runstenar från 1000-talet är placerade intill **vapenhuset**. På kyrkogården intill kyrkans västgavel är en minneslund inrättad. Dess utsmyckning utgörs av en åttkantig stenram av granit med inskriptionen ”Minneslund” och en ljushållare. Intill minneslundan är ett **sorgeträd** planterat.

En utvidgning av kyrkogården har skett väster om **bogårdsmuren** under 1970-talet. Gravkvarteren är häckomgärdade och utgörs av gräsade ytor med grusade gångar. Ingång till kyrkogårdens utvidgade del sker genom en öppning utan grindar i **bogårdsmuren** i väster eller från landsvägen i söder genom en öppning i häcken, försedd med en järnsmidesgrind. I samband med utvidgningen uppfördes en ekonomibyggnad i norr, klädd med röd panel med svarta lister och omfattningar. **Sadeltaket** är täckt av tvåkupigt betongtegel.

Klockstapelns är placerad på kyrkogården, söder om kyrkan. Byggnadsåret är okänt, men den var ursprungligen byggd som en öppen stapel, vilket framgår av spår efter spåntäckning på **hjärtstockarna**. Möjligen uppfördes den som en öppen stapel under 1600-talet och kläddes in under 1700-talet. Klockstapelns är inklädd med svarttjärade brädor och har plåttäckt tak och

huv. Flöjeln var utformad som en tupp fram till omläggningen av kyrkans tak 1977, då den byttes ut till en **cortenstålsflöjel**.

Kyrkobyggnaden

Orkesta kyrka är uppförd med ett rektangulärt **långhus** med ett smalare **absidförsett kor**. **Långhuset** var ursprungligen kortare än idag. **Koret** och **absiden** valvslogs med gråstensvalv. Under 1400-talet byggdes **sakristian** och **vapenhuset** som båda valvslogs. Samtidigt slogs **kryssvalv** i **långhuset**, som likt **vapenhuset** försågs med kalkmålningar. Något senare under 1400-talet förlängdes kyrkans **långhus** västerut. Förlängningen kallas ibland för bakkyrkan. Den har tjockare murar än kyrkan i övrigt och var troligen planerad att bära ett torn som inte kom att utföras.

Murarna är uppförda av klivna gråstensblock, lagda i jämna skift med hörnkedjor av huggen sandsten i **långhusets** östra del samt i **koret**. Rester av en sockel finns kring **koret**, **absiden** och den äldsta delen av **långhuset**. Tegel förekommer i bakkyrkans och **vapenhusets** **rösten**, dörr- och fönsteromfattningar samt i alla valv utom **korets** och **absidens**.

Till kyrkans senare förändringar hör utvidgning av fönstren. 1750 togs rundfönstret i **absiden** upp och 1817 högs övriga fönster upp till sin nuvarande storlek.

Exteriör

Kyrkan består av ett **långhus** med lägre och smalare **kor** med **absid**. De olika delarna avtar successivt i längd, bredd och höjd mot öster. I söder är ett **vapenhus** tillbyggt och i norr en **sakristia**. I dess östra mur är en runsten från 1000-talet inmurad och i västra muren finns en nisch.

Kyrkan och klockstapel från öster.

Exteriört är kyrkan slätputsad och avfärgad i en vit kulör. I västgaveln finns tre höga, smala spetsbågiga **blinderingar**. Alla tak är **sadeltak**, med undantag för **absidens** halvkoniska form, och sedan 1977 klädda med **cortenstål**. Detta har även använts till vindskivor, hängrännor, stuprör och fönsterbleck. Kyrktaket har tre flöjlar med årtalen 1887, 1687 samt 1812.

Fönstren är rundbågiga och försedda med småspröjsade träbågar. målade i en engelskt röd kulör. I **absiden** är sedan 1750 ett litet rundfönster upptaget. 1910 försågs det med en glas-målning som framställer ett Kristushuvud. Kyrkans ingång är genom **vapenhuset**, vars rundbågiga öppning vidgades och försågs med en ny

Exteriör från sydväst.

Vapenhusets kalkmålningar.

dörr 1910. Dörren är av stående panel, målad i engelskt rött och försedd med medeltidsinspire-rade, svartmålade beslag.

Interiör

Vapenhuset, tillbyggt under 1400-talet, är ovanligt litet och har ett kryssvälv **ribbvalv**. Golvet är lagt med fiskbensställt tegel och väggarna är vitputsade. Valven har bevarade kalkmålningar från tiden omkring 1460 som framställer dekorativa växtrankor och berättande figurframställningar i rött, svart och grönt. Ingången till **långhuset**, kyrkans ursprungliga ingång, vidgades och försågs med ny dörr 1910. I **vapenhuset** hänger en oljemålning av Erik Johansson; Vasas avhuggna huvud. Målningen är utförd 1752 och beställd av C W Cederhielm på Lindholmens gård.

Den äldsta delen av **långhuset** har sexdelade **ribbvalv**. Under **romansk** tid var **långhuset** inte välvat utan hade ett platt trätak, vilket framgår av spår på tvärbalkarna i den gamla takstolen. Om det platta trätaket stammar från ursprungsskedet är inte möjligt att avgöra. Möjligen hade kyrkan från början en öppen takstol liksom många andra **romanska** kyrkor. Valven är slagna

Kyrkorummet åt öster.

under 1400-talet och försågs omkring 1460 med kalkmålningar. Målningarna överkalkades under 1700-talet men togs åter fram vid en restaurering 1910. Av målningarna, som är utförda med kalkfärg på torr grund, är valvens bäst bevarade, av väggarnas kalkmålningar återstår enbart fragment. Valvmålningarna är utförda i samma stil som i **vapenhuset** i grönt, rött och svart och framställer växtrankor. Väggarna har varit täckta med berättande scener, nu mestadels utplånade. Målningarna representerar ett äldre måleri än Albertus Pictors och har bekostats av Katarina Eriksdotter på Lindholmens gård. Golvet i **långhuset** är lagt med tegel i fiskbensmönster.

Koret har ett **tunnvalv** och **absiden** ett **hjälmvalv**, båda uppförda i gråsten och bevarade i ursprungligt skick. Över **absiden** finns en rund nisch. Här liksom i **långhuset** bevarar valven kalkmålningar. Golvet i **ko**ret är lagt med kalkstensplattor med en inlagd gravhäll, vars inskription minner om befallningsmannen på Lindholmen, Bengt Nilsson, död 1673 och hans hustru Elisabet Eriksdotter, död 1672.

Bakkyrkan utgörs av **långhusets** förlängning under 1400-talet. Under 1750-talet uppfördes här en läktare som revs 1910. Längs väggarna i

Kyrkorummet åt väster.

bakkyrkan har den gamla läktarbarriärens målningar hängts upp. Orgeln, som har 12 stämmor och är byggd av Grönlunds Orgelbyggeri i Gammelstad 1981, är placerad på bakkyrkans golv. Det är lagt med tegel i fiskbensmönster. Det åttedelade **ribbvalvet** och väggarna är vitputsade. Valvet i bakkyrkan avviker till formen från **långhusets** övriga valv och har inte smyckats med kalkmålningar, vilket kan tyda på att det kom till något senare. Två runstenar är uppställda i bakkyrkan. I den spetsbågiga öppningen mellan **långhuset** och bakkyrkan hänger en minnestavla av sten från 1896 som hyllar Gustav Vasa, fyra århundraden efter hans födelse på Lindholmens gård.

Altarpredikstolen.

Sakristian är kryssvälvd med ett vitputsat fyrdelat **ribbvalv**. Golvet är lagt med tegel i fiskbensmönster. Ingången till **sakristian** är rundbågig och försedd med en dörr av bilade plankor med smidda järnbeslag och **stocklås**.

Under 1700-talets mitt omgestaltades kyrkan interiört. Då tillkom **altarpredikstolen**, bänkar och läktare och valvmålningarna överkalkades. Restaureringen bekostades av C W Cederhielm, ägare till Lindholmens gård. **Altarpredikstolen** i **rokoko** har en symmetrisk uppbyggnad med svängda sidotrappor som slutar i kolonner med **korintiska kapitäl**. Den är marmoreringsmålade med förgyllda detaljer samt smyckad med oljemålningar som framställer Kristus i Getse-

Triumfkrucefifix från omkring 1300.

mane, Adam och Eva samt Den helige Andes utgjutande över **apostlarna**. Över **altarpredikstolen** i **absidens valv** hänger skulpturer av änglar och **kerubhuvuden** i förgyllt trä. Rundfönstret bakom **altarpredikstolen** är upptaget 1750 och försett med en glasmålning från 1910 som föreställer Kristus som den gode herden. Den slutna bänkinredningen tillkom vid samma tid som **altarpredikstolen** men förkortades 1910 så att mittgången blev bredare.

Övriga inventarier

Av medeltida inventarier finns endast ett **triumfkrucefifix** från omkring 1300. Det är upp-

hängt på korets norra vägg Kristusfiguren är framställd med en spik slagen genom bägge fötterna, vilket var vanligt under gotisk tid och korset har gotiska ändplattor. Till vår tids tillägg till kyrkan hör, förutom orgeln, även ett altarbord, en ambo samt en dopfunt av polerad kalksten.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK

Orkesta kyrka med klockstapel, muromgärdad kyrkogård och växtlighet bildar tillsammans en sällsynt samlad ålderdomlig kyrkomiljö. Tillsammans med den välbevarade bebyggelsebildens och det ålderdomliga vägnätet bildar kyrkomiljön och det omgivande slättlandskapet en säregen kulturmiljö.

Kyrkan har en romansk prägel med sitt smälare absidförsedda kor, karaktäristisk för uppländska romanska landskyrkor. Den romanska grundplanen har förlängts och under senmedeltid har kyrkan erhållit tidstypiska tillbyggnader i form av vapenhus och sakristia. Likt flera uppländska kyrkor försågs Orkesta kyrka med kalkmålningar vid 1400-talets mitt. Den form kyrkan fick efter de senmedeltida tillbyggnaderna har den i stort sett behållit. Till senare detaljändringar hör utvidgning av fönster och dörrar samt ändring av takmaterial.

I Orkesta kyrka genomfördes, liksom i flertalet medeltidskyrkor, en modernisering under

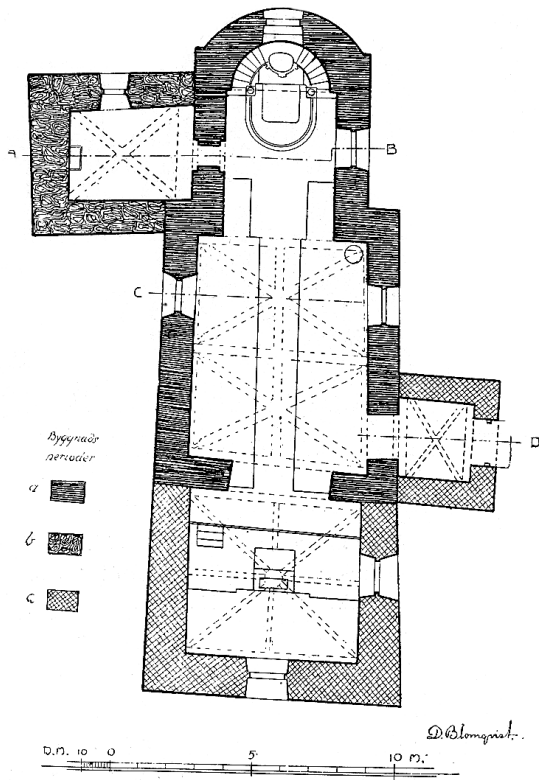
1700-talet, då kyrkorummets kalkmålningar överkalkades och inredningen förnyades. I Orkesta kyrka kompletteras det romanska kyrkorummet med 1700-talets bevarade inredning. Kyrkorummets nuvarande prägel tillkom vid 1910 års restaurering, då bl a kalkmålningarna togs fram och läktaren revs. Kyrkorummets harmoni har dock störts genom den nuvarande orgelns utformning och placering samt bänkinredningens och altarbordets avvikande färgsättning.

Lindholmens gård har haft en stark knytning till Orkesta kyrka, vilket har satt spår i kyrkans utsmyckning genom att ägarna bekostat kalkmålning av kyrkorummet och 1750-talets omgestaltning samt flera föremål bevarade i kyrkorummet.

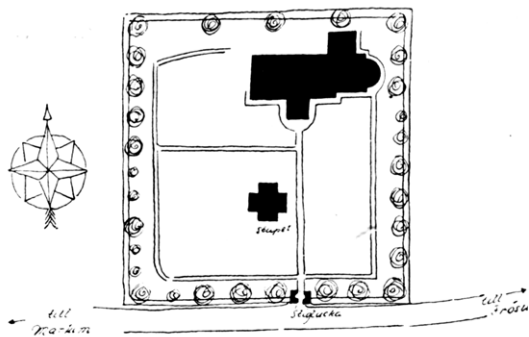
Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan bevarar i sin helhet medeltida murverk och valv samt troligen delar av sin medeltida takstol
- kyrkan bevarar medeltida kalkmålningar
- kyrkan bevarar inredning och föremål från 1750-talets omgestaltning
- Kyrkomiljön, inkluderande kyrkan, klockstapeln, bogårdsmuren med stiglucka samt trädkransen, utgör en väl sammanhållen miljö av äldre karaktär som ingår som en värdefull del av ett välbevarat kulturlandskap.

ORIENTERINGSPLANER

Plan över kyrkan ur Svanberg, Jan, Orkesta kyrka, Upplands kyrkor, Del IX, Uppsala 1967.

Situationsplan, Orkesta kyrka, av Th Bergentz 1917, ur Sveriges kyrkor, Häfte 1, Band IV, Stodckholms 1920.

KRONOLOGI

Årtal	Händelse	Källa
1100-tal	Långhus med smalare absidförsett kor uppförs.	Josephson och Wilcke-Lindqvist 1920
1300	Triumfkrucifixet tillkommer.	dito
1400-tal	Vapenhuset och sakristian byggs till. Valv av tegel slås. Långhuset förlängs åt väster. Interiören förses med kalkmålningar.	dito
1681	Storklocka skänks av grevinnan Catharina de la Gardie.	Svanberg, 1998
1741	Storklockan gjuts om av G Meijer i Stockholm på friherre C W Cederhielms bekostnad.	dito
1750	Ett runt fönster tas upp i absiden.	Josephson och Wilcke-Lindqvist 1920
1753	Interiör restaurering bekostas av Lindholmens gårds ägare C W Cederhielm. Altarpredikstolen, läktare och bänkar tillkommer. Kalkmålningarna överkalkas.	Svanberg 1998
1790	Den södra stigluckan tillkommer och ersätter en äldre av trä.	dito
1791	Klockstapeln byggs om och kläs troligen med bräder.	dito
1794	Kyrkan putsas och ”vitlimmas” exteriört.	Josephson och Wilcke-Lindqvist 1920
1800-tal	Två stigluckor rivs.	Svanberg 1998
1817	Norra stigluckan rivs och ersätts av en öppning med grind. Den södra och västra stigluckan repareras. Kyrkans fönster utvidgas.	Josephson och Wilcke-Lindqvist 1920
1828	Kyrkans första orgel anskaffas byggd av ”directeur” Andersson.	dito
1844	Klockstapeln repareras.	Svanberg 1998
1846	Bogårdsmuren läggs om.	dito
1852	Lönnar planteras.	dito

Årtal	Händelse	Källa
1854	Planstengolv läggs i koret.	Josephson och Wilcke-Lindqvist 1920
1858	Norra grinden sätts igen.	dito
1861	Tegelgolv läggs i sakristian. Inredningen målas i vitt med förgyllningar. Bänkar målas i ”ekfärg”.	dito
1871	Rester av altarskåp skänks till Statens historiska museer.	dito
1880	Spåntaket byts ut till korrugerad plåt. Vindskivorna kläs över med plåt.	dito
1887	Nummertavla nyanskaffas.	dito
1910	Restaurering under ledning av arkitekt O Österberg. Kalkmålningarna tas fram av dekorationsmålaren E Nordström. Vapenhusets ingång vidgas och ny dörr kommer till. Öppningen mellan vapenhus och långhus vidgas och ny dörr kommer till. Inredningen nymålas i blått med förgyllningar. Bänkinredningen förkortas och blåmålas (tidigare i ”ekfärg”). Absidfönstret förses med en glasmålning som framställer ett Kristushuvud. Läktaren rivs och ersätts med en orgelstrad bak i kyrkan. Ny orgel anskaffas, tillverkad av orgelbyggaren E Eriksson i Gävle.	dito
1917	Putsarbeten exteriört.	dito
1942	Interiör restaurering under ledning av konservator Sven Dalén. Rengöring av tak och väggar, omkalkning av nedre väggar. Kaminer ersätts av elektrisk uppvärmning. Träinredning målas om, altaruppsatsens originalfärg tas fram och förgyllningen läggs om. Bänkkvarterens originalfärg tas fram men anses inte lämplig varvid de målas om. Konservering av föremål.	Svanberg 1996. ATA
1969	Nuvarande dopfont tillkommer, utformad av arkitekten Karl Hampus Bergman.	Svanberg 1998. ATA
1972	Kyrkogården utvidgas västerut. Ekonomibyggnad uppförs.	ATA
1975–77	Exteriör restaurering. Fasadrenovering, grundning med KC-bruk därefter påslag med kvastat kalkbruk utan avfärgning, slätputs i fönsternischer. Isolering av valv. Takstolar förstärks och delar byts ut mot tryckimpregnerat virke. Över koret blir det helt nya takstolar. Förstärkning vapenhusmur. Taket av korrugerad plåt samt vindskivor och hängrännor, stuprör och solbänkar ersätts med cortenstål.	Svanberg 1998. ATA. Boëthius 1980

Årtal	Händelse	Källa
1975–77	Fönstersnickerier förnyas. Stigluckans plåttak byts till cortenplåt . Omputsning. Reparation av klockstapeln.	Svanberg 1998. ATA. Boëthius 1980
1980–81	Interiör restaurering under ledning av arkitekt Bertil Engstrand. Valven rengörs. Väggarna omkalkas. Kalkmålningar rengörs. Nytt altarbord tillkommer i samma blå kulörer som bänkarna nu målas om i (tidigare var bänkkvarteren ”smutsgula”). Nya golv läggs in. Orgelestraden rivs. Ny orgel omfattande 12 stämmor tillverkas av Grönlunds Orgelbyggeri, Gammelstad.	ATA. Nilsson 1995
1993	Fasta bänkar i bakkyrkan, tillkomna vid föregående restaurering, tas bort.	ATA
1994	Minneslund anläggs.	dito

KÄLLFÖRTECKNING

ATA Antikvarisk-topografiska arkivet
Bebyggelseregistret, Riksantikvarieämbetet
SLM Stockholms läns museum, arkivet

Boëthius, Ulf, *Vägvisare till kyrkorna i Stockholms län*, Uddevalla 1980

Dyhlén-Täckman, Ingrid, *Kulturminnesvårdsprogram för Vallentuna kommun*, Stockholm 1986

Josephson, Ragnar och Wilcke-Lindqvist, Ingeborg, Orkesta kyrka, *Sveriges kyrkor, Uppland, Band I U, Häfte 2*, Stockholm 1920

Källman, Rolf, *Markim och Orkesta – två socknar i Mälardalen*, Uddevalla 1992

Nilsson, Christina och Westerberg, Ove, *Kyrkguiden. Vägledning till kyrkorna i Stockholms stift*, Stockholm 1995

Svanberg, Jan, Orkesta kyrka, *Upplands kyrkor, Del IX*, Uppsala 1967

Svanberg, Jan, *Upplands kyrkor 121*, andra upplagan, Orkesta kyrka, Eskilstuna 1998

Åmell-Andersson, Brigit, *Markim kyrka*, uppsats, Konstvetenskapliga institutionen, Stockholms Universitet, 1992